

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ РИНКУ ПРОДУКЦІЇ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

THE INSTITUTIONALIZATION OF THE MARKET OF ORGANIC AGRICULTURE PRODUCTS

У статті обґрунтовано власне бачення сутності та складових процесу інституціоналізації ринку продукції органічного сільського господарства. Наведено класифікацію інститутів, що визначають інституціоналізацію ринку органічної продукції. Визначено основні фактори, що гальмують формування ринку органічної продукції в Україні, а також сформульовані першочергові і стратегічні завдання щодо розвитку органічного виробництва. Запропоновано заходи щодо прискорення інституціоналізації ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні й удосконалення його формальних і неформальних інститутів. Наголошено на необхідності активізації діяльності аграрних освітніх навчальних закладів в площині популяризації органічного виробництва.

Ключові слова: органічна продукція, інститути, інституціоналізація, органічне сільське господарство, інститути органічного виробництва.

В статье обосновано собственное видение сущности и составляющих процесса институционализации рынка продукции органического сельского хозяйства. Проведена классификация институтов, определяющих процесс институционализации рынка органической продукции. Определены основные факторы, тормозящие формирование рынка органической продукции в Украине, а также сформулированы первоочередные и стратегические задачи по развитию орга-

нического производства. Предложены меры по ускорению институционализации рынка органической сельскохозяйственной продукции в Украине и совершенствования его формальных и неформальных институтов. Сделан вывод о необходимости активизации деятельности аграрных учебных заведений в плане популяризации органического сельского хозяйства и производства.

Ключевые слова: органическая продукция, институты, институционализация, органическое сельское хозяйство, институты органического производства.

The article provides its own vision of the essence and components of the institutionalization of the market of organic agriculture products. A classification of institutions that determine the institutionalization of the organic products market is given. The basic factors that are putting back the formation of the organic products market in Ukraine are determined, as well as the priorities and the strategic tasks for the development of organic production are formulated. Some activities to accelerate the institutionalization of the organic agricultural products market in Ukraine and to improve its formal and informal institutions are offered. The necessity of revitalization of the agricultural educational institutions in the sphere of promotion of organic production is announced.

Key words: organic products, institutions, institutionalization, organic agriculture, organic farming institutions.

УДК:330.837:631.147(45)

Андрусенко Н.В.

аспірант

Вінницький національний
аграрний університет

Постановка проблеми. Світовий ринок продукції органічного сільського господарства динамічно зростає з 15,2 млрд. дол. у 1999 р. до 80 млрд. дол. у 2015 р. і за прогнозами аналітиків до 2020 р. сягне 200-250 млрд.дол. США. Близько 1,8 млн. виробників з різних країн світу займаються органічним виробництвом на більш ніж 37 млн. га сільськогосподарських угідь. Лише в країнах ЄС кількість «органічних» господарств за останні 15 років зросла більше ніж у 20 разів, а органічний ринок зростає щороку на 10% [7]. Лідерами із продажу і споживання органічної продукції є найбільш розвинуті країни світу, зокрема США, Німеччина, Франція, Швейцарія.

Станом на 2016 р. Україна суттєво відстає від інших європейських країн за такими показниками, як кількість виробників органічної продукції (210 од.), площі земель, зайнятих під виробництво органічної продукції (410 тис.га – близько

1% всіх сільськогосподарських земель України), обсяги споживання органічних продуктів харчування (приблизно 17,0 млн.євро або 0,30 євро на душу населення на рік, в той час як в Швейцарії цей показник становить 262 євро) [7]. Це свідчить про недостатні темпи і відсутність економічних та інституційних передумов для становлення й розвитку сектору органічного виробництва в АПК України, що вимагає теоретичного обґрунтування основних напрямів прискорення формування ринку органічної продукції в Україні та розробки на цій основі практичних рекомендацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові напрацювання дослідників ринку органічної продукції, зокрема Н.А. Берлач, В.А. Савчук, Є.В. Гавази, О.О.Гуцаленко [3], В.Т. Дудар, Є.В. Милованова, О.В. Ходаківської та багатьох інших, а також результати власних досліджень, підводять до висновку, що успішний розвиток

ринку органічної продукції визначається ефективністю його інституційного забезпечення. Погоджуємося з думкою Гуцаленко О.О., що формування та стійке ефективне функціонування ринку органічної продукції залежить від розвитку якісних формальних та неформальних інститутів та інституцій, які в змозі забезпечити прозорі правила гри для товаровиробників, що матиме стимулюючі важелі для підвищення їх рівня виробничої діяльності [3].

За дослідженнями О.Г. Шпикуляка [10], О.О. Прутської [8], Ю.П. Воскобійника, Р.П. Саблука, О.В. Овсянникова та інших, в Україні розвиток аграрного ринку має специфічний характер, фактично сформовано український парадокс – інституції та механізми сформовані, але вони неієздатні і неефективні [10]. Логіка нашого дослідження, в якому зроблено акцент на інституціональних аспектах процесу формування ринку продукції органічного сільського господарства, підводить нас до необхідності обґрунтувати сутність, необхідність і послідовність інституціоналізації ринку органічної продукції.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування сутності та складових процесу інституціоналізації ринку продукції органічного сільського господарства та розробка пропозицій щодо його прискорення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навколо поняття інституціоналізації дискусії точилися ще з часів М. Вебера, Т. Парсонсона, С. Гантінгтона і продовжуються дотепер як серед економістів, так і соціологів. До нашого часу поняття «інституціоналізації» не має однозначного й єдиного тлумачення. М. Вебер називав інституціоналізацією процес творення легально-раціональної системи інститутів. У найбільш спрощеному і вузькому розумінні інституціоналізація – це процес становлення і трансформації соціального інституту [1, с. 187]. О.Т. Бень пропонує трактувати інституціоналізацію як складний процес, упродовж якого відбувається перетворення аморфного соціального утворення у структуровану одиницю з певними властивостями; у результаті якого з'являється новий, здатний до самовідтворення інститут, що, з одного боку, забезпечує суспільний розвиток і трансформацію, а з іншого – є їхнім наслідком [1, с. 187-188]. Окремі дослідники розглядають інституціоналізацію як процес, який відбувається як на макрорівні, так і на мезо – макрорівні. С. Гантінгтон визначає інституціоналізацію як процес, унаслідок котрого інститути отримують свої цінності і стабільність. Він виділяє чотири критерії інституціоналізації: здатність інституціоналізованого утворення до адаптації, або гнучкості; комплексності; автономності; узгодженості, або пов'язаності [1, с. 189].

Українські вчені-соціологи, зокрема Є. Головаха, Н. Паніна, виділяють три аспекти в процесі інституціоналізації:

1) процес становлення і прийняття суспільством нових соціальних правил (законів, нормативних структур, традицій та ритуалів);

2) створення організаційних становлять соціальну структуру, які відповідають за артикуляцію і порядок дотримання цих правил і структуру інституціоналізованої поведінки;

3) формування ставлення масових суб'єктів до соціальних правил і організованих структур, що відбиває погодженість людей із цим інституціональним порядком [2, с. 6].

За Н.Черниш, в процесі інституціоналізації відбувається створення соціального інституту і заміна спонтанної поведінки передбачуваною, яка модулюється, регулюється через визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей [9, с. 466].

Український соціолог С.Катаєв розглядає інституціоналізацію як процес розвитку, зміни соціальних інститутів, процес, який приводить до закріплення певного кола соціальних відносин у вигляді соціальної норми, закону, прийнятого порядку [5, с. 150-151]

Отже, ознайомлення з існуючими підходами до тлумачення сутності поняття інституціоналізації свідчить про те спільне, що об'єднує різні бачення, а саме: інституціоналізація – це процес становлення та кристалізації інститутів. Таким чином, під інституціоналізацією ринку продукції органічного сільського господарства ми розуміємо триєдиний процес, який передбачає: 1) виникнення і становлення «нових» формальних інститутів органічного виробництва на умовах впорядкованості, передбачуваності й організованості; 2) упорядкування діяльності щодо виробництва, реалізації та споживання органічної продукції шляхом встановлення правил поведінки, зумовлених існуючими та сформованими неформальними нормами; 3) забезпечення інституційного порядку, дієвості та «шановливого ставлення» всіх суб'єктів ринку продуктів органічного сільського господарства до встановлених законів, правил, норм, цінностей, традицій.

Отже, процес інституціоналізації передбачає як створення нових інститутів, так і удосконалення, адаптацію до мінливих умов зовнішнього середовища «старих» інститутів аграрного ринку (табл.1.). При цьому можливі як еволюційні, так і революційні трансформаційні перетворення «старих» інститутів аграрного виробництва на «нові». Інституціональне середовище, представлене як «старими» так і «новими» інститутами органічного виробництва, повинно створювати умови для їхньої ефективного взаємодії, узгодженості, сприяти прояву синергетичного ефекту від їхньої взаємодії.

Нормативно-правове забезпечення виробництва органічної продукції перебуває на стадії формування. Починаючи з січня 2014 р. в Україні вступив у дію Закон України № 425-VII «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Проте потребують наповнення реальним змістом і прийняття відповідних законодавчих актів такі передбачені Законом заходи, як створення національної системи сертифікації органічного виробництва, запровадження адміністративної відповідальності за фальсифікацію органічної продукції, організація підготовки кваліфікованих кадрів для органічного виробництва, підвищення їх кваліфікації, узгодження нормативно-правової бази, що регулює сферу органічного виробництва з міжнародними вимогами.

Ще одним документом, що акцентує увагу на органічному секторі, є Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 806-р. Важливим кроком в теоретичному осмисленні і визначенні конкретних першочергових і стратегічних завдань щодо розвитку органічного виробництва стала Єдина комплексна стра-

тегія розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015-2020 роки, розроблена за ініціативою Міністерства аграрної політики та продовольства України [4].

Розробники Стратегії проголосили метою «адаптувати нормативну базу щодо органічного виробництва для сприяння відповідності вимогам основних ринків і пропагувати органічне сільське господарство з метою задоволення попиту на органічну продукцію, що зростає у світі, і здійснення внеску у розв'язання екологічних проблем» [4, с. 1]. В документі проведена загальна оцінка сучасного стану виробництва органічної продукції, визначені основні виклики і сильні сторони, варіанти політики реформування, очікувані результати, обґрунтовані причини того, чому ці заходи ще не виконані. Серед гальмуючих факторів названо:

- 1) органічне сільгоспвиробництво не є реальним пріоритетом у державі;
- 2) відсутність відповідальної особи за органічний напрямок в кожному державному органі;
- 3) низький рівень обізнаності щодо переваг органічного сільськогосподарського виробництва;

Таблиця 1

Класифікація окремих інститутів, що визначають інституціоналізацію ринку продукції органічного сільського господарства

Типи інститутів	Формальні інститути	Неформальні інститути	Організації та установи
Регулюючі інститути	Конституція, кодекси, закони, постанови КМУ, державні програми розвитку	Звичаї, цінності, традиції	КМУ, Мінагрополітики, Держекоінспекція, Державні агентства земельних, лісових, водних ресурсів
Інститути обмежень, санкцій та примусу	Земельний кодекс України, трудовий кодекс України, Адміністративне право України	Вимоги щодо дотримання технологічної, трудової дисципліни, колективне засудження порушень екологічного законодавства	Санітарно-епідеміологічна служба, Держгірпромнагляд, Насіннева інспекція, Служба захисту прав споживача
«Старі» інститути аграрного виробництва	Земельний кодекс, Закони України «Про оренду землі» «Про захист рослин», «Про пестициди і агрохімікати», договори і державні контракти	Системи матеріального та морального заохочення дбайливого ставлення до оточуючого середовища	Держпродспоживслужба, Мінагрополітики, управління агропромислового розвитку облдержадміністрацій
«Нові» інститути органічного виробництва	Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», Детальні правила виробництва органічної продукції тваринництва, рослинництва, бджільництва, аквакультури	Рух за екологічну безпеку аграрного виробництва, здоровий спосіб життя, здорове харчування, адаптація суспільної свідомості до принципів стійкого розвитку	Федерація органічного руху України, «БІОЛан Україна», ТОВ «Органік стандарт», ТОВ «УКРАГРОФІН» та інші
«Нові» інститути органічного виробництва, які варто запозичити з розвинутих країн	Процедури сертифікації, законодавче унормування переходного періоду, інспектування, заходи державної підтримки, відповідальність за зловживання статусом «органік», сертифіковані фахівці	Адаптація світового тренду «Органічне означає здорове», суспільне засудження забруднення та руйнації навколишнього середовища, фальсифікації органічних продуктів	Органи сертифікації, консультативно-дорадчі служби, контрольно-інспекційні служби; заходи з популяризації органічного сільського господарства, виставки, ярмарки, фермерські (органічні) ринки в середмісті великих міст

Джерело: розроблено автором з використанням [6, с. 13]

4) ускладнена нормативно-правова база (1 органічний закон та 165 підзаконних актів);

5) недостатній рівень комунікації та координації дій між різними залученими державними органами;

6) відсутність ефективної системи державного нагляду [4, с.29-30]

Узагальнюючи викладене, можна виділити наступні заходи щодо прискорення інституціоналізації ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні й удосконалення його формальних інститутів:

1. Розробити та впровадити Національний план дій з розвитку органічного сільськогосподарського виробництва;

2. Звести 16 підзаконних актів, що регулюють органічне сільськогосподарське виробництво до одного закону і одного підзаконного нормативно-правового акту, який визначатиме впровадження правил органічного виробництва.

3. В новій редакції закону про органічне сільськогосподарське виробництво узгодити дефініції контролю та нагляду (в українському законодавстві ці терміни є синонімами, в той час як в законодавстві ЄС ці функції розмежовані), передбачити перелік санкцій для запобігання шахрайству, визначити відмінності між термінами «маркування» та «логотип», заборонити відчуження земель, які задіяні під органічне виробництво.

4. Ініціювати внесення змін до Законів України «Про захист рослин» (від 14.10.1998 р. № 180-XIV) та «Про пестициди і агрохімікати» (від 02.03.1995 р. № 86/95-ВР) щодо врегулювання застосування засобів захисту рослин та добрив в органічному виробництві;

5. Визначити необхідні показники для створення статистики органічного сільськогосподарського виробництва (пропонуємо: кількість сертифікованих операторів органічного виробництва, сертифікована площа, площа земель перехідного періоду, найменування та обсяги органічного виробництва, обсяги експортних поставок органічної продукції та сировини, перелік сертифікаційних органів, база даних органічного насіння, перелік дозволених добрив, речовин та засобів) та розробити ІТ-інструмент для збору, зберігання та обробки цих даних.

6. Передбачити створення відділу органічного сільськогосподарського виробництва та збуту у Міністерстві аграрної політики та продовольства України, відповідального за розвиток органічного ринку у Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України, а також в кожному Департаменті агропромислового розвитку усіх обласних і районних державних адміністрацій, обласних та районних дорадчих службах, та забезпечити координацію між ними.

7. Запровадження посади обласного консультанта з питань органічного виробництва з метою

супроводу бізнес-пропозицій, участі у міжнародних та вітчизняних грантових і конкурсних пропозиціях.

Трансформація неформальних інститутів відбувається набагато повільніше, вимагає тривалого часу і поступової зміни звичного способу дій і мислення широких верств населення. Забезпеченню інституціоналізації неформальних інститутів ринку продукції органічного сільського господарства сприятимуть наступні кроки:

1. Впровадження заходів для формування довіри та позитивного іміджу продукції вітчизняного органічного сектору шляхом запобігання шахрайству, досягнення надійності сертифікації, контролю вмісту ГМО, радіонуклідів, діоксину тощо.

2. Запровадження загальнодержавної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері освіти, науки, консультацій з органічного сільськогосподарського виробництва (наприклад, на основі співпраці з Органік Школою або іншими громадськими організаціями) .

3. Забезпечити підготовку фахівців із питань ведення органічного виробництва шляхом запровадження спеціальних програм та курсів у базових програмах з підготовки спеціалістів та менеджерів сільського господарства у профільних ВНЗ України з проходженням обов'язкового стажування в органічних господарствах або переробних підприємствах

4. Забезпечити внесення теми органічного виробництва та здорового харчування в шкільні програми з предметів «Ботаніка», «Зоологія», «Валеологія».

5. Підвищити рівень обізнаності споживачів та виробників щодо органічних продуктів за допомогою державних засобів масової інформації, соціальної реклами (телебачення, преса, радіо, інтернет-ресурси, веб-сайти державних установ та організацій).

Зауважимо, що в умовах, що склалися сьогодні в Україні, необхідна активізація діяльності аграрних освітніх навчальних закладів в площині популяризації органічного виробництва, в тому числі:

– сприяти розповсюдженню досвіду органічного виробництва, зокрема зарубіжного;

– запровадити курс органічного виробництва;

– при наявності сільськогосподарських угідь навчальним закладам запровадити дослідження з використанням технологій сільськогосподарського виробництва за органічними стандартами;

– налагодити співпрацю з громадськими організаціями та об'єднаннями, які займаються розвитком та популяризацією органічного виробництва, в т.ч. з Федерацією органічного руху України та ін.;

– включати теми з органічного виробництва під час вивчення навчальних дисциплін технологічного профілю та наголошувати на обов'язковості екологічної компоненти.

Висновки з проведеного дослідження. Підтверджено, що для забезпечення формування ринку продукції органічного сільського господарства, крім наявності факторів попиту і пропозиції, необхідне також його інституційне забезпечення, що досягається процесом інституціоналізації. Запропоновані конкретні кроки щодо прискорення інституціоналізації як формальних так і неформальних інститутів органічного ринку створюють основу для розробки стратегії формування ринку продукції органічного сільського господарства в Україні на найближчі роки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бень О.Т. Інституціоналізація: теоретична інтерпретація поняття / О.Т. Бень // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2012. – Випуск 6. – С. 181-190.
2. Головаха Є. Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 5-22.
3. Гуцаленко О.О. Інституційний механізм формування пропозиції органічної продукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/5340/1/Organik_2015_117-121.pdf.
4. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://green.ucci.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/8_2_Basic_Material_Ukr.pdf.
5. Катаев С. Механизмы институционализации в условиях социальных преобразований / С.Катаев// Социальные технологии. Актуальные проблемы теории и практики. Международный межвузовский сборник научных работ. – Вып.37. – К. – М. – Одесса. – Запорожье, 2008. – С. 150-156.
6. Краус Н.М. Інституціоналізація інноваційної економіки: глобальні та національні тенденції / Н.М. Краус. – Автореферат дис. на здобуття наук. ступ.докт.ekon.наук. – Держ.навч.-наук.установа «Академія фінансового управління». – К., 2017. – 41 с.
7. Органічний ринок ЄС зростає щороку на 10% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/organicnij-rinok-es-zrostae-sorokuna-10>.
8. Прутська О.О. Органічне сільське господарство США: реалії та перспективи для України/ О.О. Прутська, О.В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 142-151.
9. Черниш Н. Соціологія: курс лекцій / Н. Черниш. – Львів: Кальварія, 2003. – 540 с.
10. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку: монографія / Шпикуляк О.Г. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.